

ԻԲՆ ԱԼ-ՋԱՌԻԶԻՆ ԵՎ ՀԱՆԲԱԼԻԱԿԱՆ ՄԱՋՀԱԲԻ ՎԵՐԵԼՔԸ

XII ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍԻՆ

Հանքավիականությունն իսլամի չորս հիմնական մագհաբներից՝ կրոնա-իրավական դպրոցներից մեկն է, որ կոչվել է հիմնադրի՝ իր ժամանակի խոշորագույն մուհադիս¹ Ահմադ Իբն Հանքավիի անունով (778-855 թթ.): Ի տարբերություն մյուս սուննիական մագհաբների՝ հանքավիականությունը ստեղծվել է որպես կրոնաքաղաքական շարժում և հետո միայն վերածվել իրավական դոգմատիկ դպրոցի²:

Հանքավիականությունը առաջացել է IX դ. սուր քաղաքական և սոցիալական ճգնաժամի պայմաններում: Հանքավիականության տեսության և փորձընթացի մեջ իրենց արտահայտումն են գտել ավանդապատության կողմնակիցների առավել պահպանողական հայացքները (աիլ ալ-հադիս): Մա հասարակության մեջ սոցիալ-քաղաքական և կրոնական կյանքի անկման արձագանքն էր³: Հանքավիականության գաղափարախոսները առաջ քաշեցին իսլամի մաքրման և սուննայի՝ որպես կրոնագիտության կարևորագույն աղբյուր ընկալելու տեսությունը: Հանքավիական գաղափարները մասնագետների կողմից հաճախ բնորոշվում են որպես սահմանափակ, սուննայի ավանդույթներին կուրորեն ենթարկվող, ցանկացած

¹ Մուհադիսներն այն գիտնականներն էին, որ զբաղվում էին հադիսների հավաքագրմամբ և ուսումնասիրությամբ: Մուհադիսներն ավանդական իսլամական գաղափարախոսության հիմնական կրողները դարձան: Հիշեցնենք, որ հադիսները իսլամական հասարակության կրոնաիրավական կյանքի տարբեր կողմերն ընդգրկող ավանդապատումներն են, որոնք հիմնված են Մուհամմեդի կյանքի և խոսքի վրա:

² Петрушевский И., Ислам в Иране VII-XV вв., Л., 1966, с. 140.

³ Ислам: Энциклопедический словарь, М., 1991, с. 271.

նորամուծության (բիդա) նկատմամբ անհանդուրժող, և իսլամի հին մեդինական ավանդույթերին վերադառնալու միտում ունեցող⁴:

Հանքալիականությունը այս առումով միշտ հակասություններ է ունեցել ռաջիոնալիստների՝ մութթազիլիականների տեսության հետ: Տարբերությունը նրանում էր, որ կոնկրետ խնդիր լուծելիս մութթազիլիստները հենվում էին բանականության և տրամաբանության վրա, իսկ հանքալիները հենվում էին միայն հադիսների և սուննայի օրինակների վրա⁵:

Վաղ հանքալիական աշխատություններում արդեն ձևավորվեց սուննայի կոնցեպցիան՝ որպես Ղուրանի տեքստի թափսիռ (մեկնաբանություն): Հադիսների տեքստերի կարևորությունը գրեթե հավասարեցվում է Ղուրանի տեքստին, այսինքն դրանց իմաստը կամ բովանդակությունը քննարկման կամ մեկնաբանության ենթակա չէ⁶:

X դարում հանքալիական աստվածաբաններն առաջինը նախաձեռնեցին իսլամի ավանդույթների կանոնակարգումը: Դա իր արտահայտությունը գտավ ժամանակի հանքալի հեղինակների կարևորագույն աշխատություններում, որոնցով ներկայացվում էին կրոնի և իրավունքի ավանդապաշտական մեկնաբանության հիմնական դրույթները⁷:

Արդեն X դարի առաջին քառորդից հանքալիականները հրաժարվում են ողջ իսլամական հասարակության միավորման գաղափարից: Այդ ժամանակից արդեն հանքալիական գրականության մեջ նկատվում է հանքալիականության էլիտարացման միտում՝ որպես սուննայի դրույթների, ավանդույթի միակ ճշմարիտ կրող: Նրանք կարևոր էին համարում բարոյաիրավական նորմերի նոր, ամբողջական համակարգ ստեղծելը, որին հետևելը միակ միջոցն էր ապահովելու հասարակական կյանքի ճիշտ կազմակերպումը և կրոնի մաքրությունը⁸:

⁴ Goldziher I., Introduction to Islamic Theology and Law, New Jersey, 1981, p. 237;

Петрушевский И., նշվ. աշխ., էջ 140-141:

⁵ Goldziher I., նշվ. աշխ., էջ 92-93:

⁶ Makdisi G., The Hanbali School and Sufism, Humanoria Islamica, Vol. II, 1974, p. 119.

⁷ Laoust H., Hanabila – EI2, III, London, 1986, p. 158-159.

⁸ Ислам: Энциклопедический словарь, с. 271:

Հանքալիական իրավական դպրոցը (մագհաբը), որպես այդպիսին, սկսել է ձևավորվել XI դարի սկզբին և ձևավորման առաջին իսկ փուլից արդեն ուներ մշակված աղբյուրների հենք, որում արտահայտված էր հանքալիական ուսմունքը: Դրա ձևավորման համար հիմք էին հանդիսանում Ղուրանը, սուննան և հադիսները՝ ներկայացված Ահմադ Իբն Հանքալիի հեղինակած «Մուսնադում»՝ հադիսների հանքալիական ձեռնարկում: Հանքալիական դոկտրինայի հիմնական դրույթները հստակ ձևակերպված են *ակիդներում*: Դրանք գրված էին լայն հանրության համար ընթերցելի, պարզ լեզվով: Ի լրացում ակիդների տեքստերի՝ հանդես էին գալիս *մասաիլները*, որոնցում պարփակված էին հանքալիական դպրոցի հիմնադրույթները⁹:

Կային նաև մի շարք ավելի բարդ և մասնագիտական ոճով գրված աշխատություններ, որոնցում քննարկվում էին հանքալիական գաղափարախոսության սկզբունքային հիմնադրույթները: Այս աշխատություններն ուղղված էին արդեն կոնկրետ մասնագետներին և աստվածաբաններին. դրանցում կային մեծ քանակությամբ մեջբերումներ Ղուրանի տեքստերից, հադիսներից, այլ անվանի հեղինակների աշխատություններից: Դրանցից մեկի՝ «Քիթաբ ալ-Ումդա ֆի ահքամ ալ-Ֆիքհի» հեղինակն է Մուվաֆֆակ ադ-Դին Իբն Կուդամը (1146-1223 թթ.): Մյուս կարևորագույն աշխատությունը կոչվում է «Աս-Սիյասա աշ-Շարիա», որը գրել է Իբն Թայմիյան (1263-1328 թթ.)¹⁰:

Հանքալիական մագհաբը, որը գերիշխող դիրք ստացավ Սաուդների դինաստիայի իշխանության գալուց հետո միայն, մինչ այդ շատ քիչ թվով հետևորդներ ուներ և որևէ երկրում գերիշխող դիրք չուներ: Այն, համեմատած մյուս երեք ընդունված մագհաբների, ամենափոքր թվով հոտևորդներն ուներ¹¹: Հանքալիական մագհաբի այսպես քիչ տարածված լինելը պայմանավորված էր նախ այն հանգամանքով, որ այն ստեղծվեց շատ ավելի ուշ, այն դեպքում, երբ մյուս սուննիական մագհաբներն արդեն վաղուց ձևավորված և տարածվել էին արաբական

⁹ Այս մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ермаков Д., Ибн Ханбал и начало Ханбалитства, Религии мира: История и современность, М., 1984, с. 182-183:

¹⁰ Laoust H., Hanabila, p. 160-162.

¹¹ Ермаков Д., նշվ. աշխ., էջ 182-183:

աշխարհի տարբեր շրջաններում: Մյուս պատճառը դրա խիստ պահպանողական լինելն էր: Հանքալիականները բոլորից առավել էին ուշադրություն դարձնում կրոնի արտաքին դրսևորման վրա, կոչ էին անում ապրել Մուհամմեդի և նրա համախոհների ժամանակաշրջանին համապատասխան: Երբեմն այդ գաղափարները ձեռք էին բերում ծայրահեղական դրսևորումներ¹²:

Իմամ Ահմադ Իբն Հանքալիի և նրա աշակերտների գործունեության ժամանակաշրջանում հանքալիականությունը տարածում ուներ Իրաքի շրջանում: Ժամանակի ընթացքում այն տեղափոխվեց Արաբական թերակղզի: Ներկայումս էլ հանքալիական կրոնաիրավական դպրոցը պաշտոնապես ընդունված է Սաուդյան Արաբիայում, իսկ մյուս իսլամադավան պետություններում շատ փոքրաթիվ հետևորդներ ունի¹³: Չնայած դրան՝ հանքալիական մագհաբը համալրում է իսլամի չորս հիմնական կրոնաիրավական դպրոցների շարքը, որի ավանդույթի և տեսության իրավացիությունն ու ճշգրտությունն երբևէ կասկածի չի ենթարկվել:

Հանաֆալիական մագհաբի ամենավառ ներկայացուցիչներից էր Իբն ալ-Ջաուզին (1116-1201 թթ.): Իբն ալ-Ջաուզին, պատմակենսագրական աղբյուրների համաձայն, հանդիսանում է խոշորագույն գիտնական, գիտության տարբեր ոլորտներին վերաբերվող ավելի քան երկու հարյուր աշխատությունների հեղինակ, շատ անվանի և մեծ տաղանդ ունեցող հանքալիական քարոզիչ, հայտնի պատմաբան, աստվածաբան և մուհադիս¹⁴:

Իբն ալ-Ջաուզին շատ լավ և բազմակողմանի կրթություն է ստացել: Մկսում է կրթությունը շատ վաղ հասակից. վեց տարեկանից նա արդեն Աբու Ֆադիլ Իբն Նասիրի մզկիթում Ղուրանի և հադիսների ուսումնասիրությամբ էր զբաղվում: Նա մոտ իննսուն ուսուցիչ է ունեցել: Նրա գլխավոր ուսուցիչներն են եղել իրենց ժամանակին մեծ

¹² Петрушевский И., նշվ. աշխ., էջ 140:

¹³ Laoust H., Hanabila, p. 162.

¹⁴ Իբն ալ-Ջաուզին ծնվել է Բադդադում, նրա հայրը փականագործ էր և բավականին մեծ կարողություն ուներ: Երբ Իբն ալ-Ջաուզին երեք տարեկան էր, նրա հայրը մահանում է՝ որդուն թողնելով բավական մեծ կարողություն: Հոր մահվանից հետո Իբն ալ-Ջաուզին խնամում և դաստիարակում են մայրը և հորաքույրը:

համբավ վայելող հանբալիական հեղինակներ՝ ֆաքիհ և քարոզիչ Իբն ալ-Ջադունին (1133 թ. մահ.), Աբու Բաքր ադ-Դինավարին (1137 թ. մահ.), որի մոտ ուսուցանում էր ճարտասանության արվեստ, լեզվի ուսուցիչն էր Աբու ալ-Մանսուրը (1144 թ. մահ.)¹⁵:

Չնայած բազմաթիվ կարևորագույն աշխատությունների հեղինակ լինելուն՝ Իբն ալ-Ջաուզին մեծ ճանաչում և համբավ ձեռք բերեց իր քարոզչական գործունեության շնորհիվ, որի արդյունքում էլ նա դարձավ Բաղդադի իր ժամանակի կարևորագույն քաղաքական և կրոնական գործիչներից մեկը:

Իր առաջին քարոզներն Իբն ալ-Ջաուզին սկսել է կարդալ տասը տարեկան հասակում: Չնայած այդքան վաղ հասակից սկսած քարոզչական գործունեությանը՝ Իբն ալ-Ջաուզին ավելի լուրջ սկսեց դրանով զբաղվել իր ուսուցչի՝ Իբն ալ-Ջադունիի մահվանից հետո, երբ նա ստիպված եղավ փոխարինել վերջինիս: Այդ իսկ ժամանակ՝ 1133 թ., Իբն ալ-Ջաուզին դարձավ Ալ-Մանսուր մզկիթի քարոզիչը¹⁶:

Իբն ալ-Ջաուզին իր կյանքի ողջ ընթացքում ակտիվ մասնակցություն է ունեցել Բաղդադի հոգևոր կյանքում՝ երկար ժամանակ հանդիսանալով Բաղդադի հանբալիականների առաջնորդ: Հանդես գալով որպես ավանդական իսլամի քարոզիչ՝ վայելում էր խալիֆայի մեծ վստահությունը և բնակչության լայն զանգվածների շրջանում մեծ հեղինակություն ուներ: Իբն ալ-Ջաուզիի ժամանակակիցների վկայությունների համաձայն նրա քարոզներին միշտ մեծաթիվ քանակությամբ մարդիկ էին հավաքվում¹⁷:

Իբն ալ-Ջաուզին հովանավորվել է իր ժամանակի հոգևոր և քաղաքական էլիտայի կողմից: Նրան իր հովանու տակ էր վերցրել իր ժամանակի ամենաազդեցիկ պետական գործիչներից մեկը՝ հանբալիական վեզիր Իբն Հուբայրան, որը 1149 թ.-ին Իբն ալ-Ջաուզիին հրավիրում է իր պալատում ուրբաթ օրվա քարոզները իրականացնելու, որոնք բաց էին հասարակության համար¹⁸:

¹⁵ Романов М., Хадис в системе аргументации Ибн ал-Джаузи, Проблемы историографии, источниковедения и истории востока, Луганск, 2008, с. 129.

¹⁶ Laoust H., Ibn al-Djawzi – EI2, III, London, 1986, p. 752.

¹⁷ The Travels of Ibn Jubayr, Ed. By W. Wright, Leiden, 1907, p. 219-225.

¹⁸ Петросян А., Ибн ал-Джаузи, Ислам: энциклопедический словарь, М., 1991, с. 84.

Արդեն 1174 թ.-ին Իբն ալ-Ջաուզին Դարբ Դինարի մոտ հիմնում է իր դպրոցը, որտեղ գիտության տարբեր ոլորտներ ընդգրկող բազմաթիվ դասընթացներ են անցկացվում: 1161 թ. Իբն ալ-Ջաուզին արդեն դարձավ Բաղդադի երկու մեղրեսենների ղեկավար: Այդ իսկ ժամանակ՝ խալիֆա Մուսթանջիդի (1160-1170 թթ.) իշխանության ընթացքում, նա սկսեց քարոզներ կարդալ պալատական մզկիթում:

Հաջորդ խալիֆա ալ-Մուսթադի (1170-1180 թթ.) իշխանության ընթացքում հանբալիական մագհաբը գերիշխող դարձավ Բաղդադում: Այդ իսկ ժամանակահատվածում Իբն ալ-Ջաուզին, որ արդեն բազմաթիվ աշխատությունների հեղինակ էր, դարձավ Բաղդադի ամենաազդեցիկ մարդկանցից մեկը. նա պալատական շրջաններում մեծ հեղինակություն էր վայելում և արդեն թվով հինգ մեղրեսենների ղեկավար էր հանդիսանում¹⁹:

Հայտնի է, որ 1175 թ. Իբն ալ-Ջաուզին, խալիֆայի թույլտվությամբ, իր քարոզների ժամանակ կոչ է արել իրեն հայտնել անհավատության արտահայտման ցանկացած դեպքի մասին, մեղավորներին ժամանակին պատժելու համար²⁰:

Իբն ալ-Ջաուզիի մեծ ազդեցությունը խալիֆայի վրա և վերջինիս համակրանքը հանբալիականության նկատմամբ մեծ դժգոհություններ և բողոք առաջացրեց մյուս մագհաբների ներկայացուցիչների մոտ: Խալիֆա ալ-Մուսթադիի մահը և ան-Նասիրի իշխանության գալը, որը շիիզմի կողմնակից էր, նախանշեց Իբն ալ-Ջաուզիի գործունեության անկումը, նրա ազդեցության և նշանակության նվազումը²¹:

1194 թ. հանբալիական վեզիր Իբն ալ-Ջաուզիի ընկեր և հովանավոր Իբն Յունուսի պաշտոնանկումից և ձեռքակալությունից հետո նրա փոխարեն այդ պաշտոնում նշանակվեց շիա Իբն ալ-Կասսաբին: Այդ իսկ ժամանակ Իբն ալ-Ջաուզին, որ բազմիցս քննադատել էր ան-Նասիրի վարած քաղաքականությունը, բանտարկվում է և աքսորվում Վասիտ: Այնտեղ նա պահվում է բանտում ուժեղ հսկողության տակ: Նրան ազատ են արձակում միայն հինգ տարի անց խալիֆի մոր

¹⁹ Laoust H., Ibn al-Djawzi, p. 752.

²⁰ Նույն տեղում, էջ 751:

²¹ Кныш А., Ханбалитская критика суфизма, Письменные памятники и проблемы культуры народов Востока, М., 1985, с. 170-175.

միջնորդության արդյունքում: Իբն ալ-Ջաուզին իր Բադդադ վերադառնալուց քիչ ժամանակ անց մահանում է²²:

Իբն ալ-Ջաուզին թողել է շատ հարուստ և տպավորիչ գրական ժառանգություն: Ինչպես արդեն նշվեց՝ նրա գրչին են պատկանում ավելի քան երկու հարյուր աշխատություններ, որոնցում գրեթե բոլոր իսլամական ավանդական դիսցիպլինները ներկայացված են:

Առավել նշանակալից աշխատություններից է տասը հատորանոց ալ-Մունթազիմը, որը Արաբական խալիֆայության պատմության անփոխարինելի աղբյուր է: Մեծ նշանակություն ունեն նաև գովերգող և փառաբանող կեսնագրական աշխատությունները (մանակիֆ)՝ նվիրված առաջին չորս խալիֆաներին, իմամներին, վաղ իսլամի հայտնի ասկետներ (զուհհադ) և սուֆի ալ-Հասան ալ-Բասրիին, Մաամուֆ ալ-Կարհիին, Ռաբիա ալ-Ադավիային և այլոց, որոնց նա համարում էր ուղղադավան իսլամի օրինակելի ներկայացուցիչներ²³:

Իբն ալ-Ջաուզին, ինչպես արդեն վերը նշվեց, իր ողջ գործունեության ընթացքում պայքարել է իսլամում ամեն տեսակ նորամուծությունների (բիդա) դեմ, և այդ պայքարի համապարփակ դրսևորումն է «Թալֆիս Իբլիս» («Սատանայի խաբկանք») աշխատությունը²⁴: Սա հանքալիական մագհաբի հրապարակախոսական գրականության ամենակարևոր նմուշներից մեկը դարձավ: Աշխատությունը նվիրված է մուսուլմանական հասարակության տարբեր շերտերի քննադատությանը, որոնք ըստ հեղինակի հեռացել են ավանդական իսլամից և նպաստել իսլամում այլևայլ նորամուծությունների ի հայտ գալուն: Աշխատության մեծ մասը նվիրված է սուֆիզմի փիլիսոփայության և փորձընթացի մեջ նկատվող ծայրահեղությունների քննադատմանը, որոնք իհարկե, ըստ հեղինակի, բացասական ազդեցություն էին ունենում ուղղահավատ իսլամի հետևորդների շրջանում: Սա իհարկե սուֆիզմի ամենահետևողական մերժումներից մեկն է միջնադարյան

²² Leder S., Ibn al-Gawzi und seine Kompilation wider die Leidenschaft, Beirut, 1984, S. 69.

²³ Макдиси Дж., Суннитское возрождение, Мусульманский мир (950-1150), М., 1981, с. 181-182.

²⁴ Makdisi G., նշվ. աշխ., էջ 61-63:

մուսուլմանական աստվածաբանական գրականության մեջ, որը ուսումնասիրության համար մեզ մեծ նյութ է տալիս:

Հեղինակը չի սահմանափակվում մուսուլմանական միստիցիմը հերքելով, նա բացահայտում է նաև խարիջիների, քարմատների, իսմաիլականների (այդ թվում նաև բատինիների) և սատանայի մյուս «գոհերի» մոլորությունները:

Այսպիսով, Իբն ալ-Ջաուզին, XII դարի 60-80 թթ. հանդիսանալով Բաղդադի հանբալիականների առաջնորդ, մեծ ազդեցություն է ունեցել այդ մազհաբի վերելքի և ազդեցության մեծացման գործում: Նա հանդես էր գալիս որպես ավանդական իսլամի կողմնակից, սակայն չէր բացառում չափավոր ասկետական և միստիկ տարրերի առկայությունը դրանում: Նա կողմնակից էր խալիֆական անկախ իշխանության վերականգնմանը և սուննիական ավանդույթների վերահաստատմանը: Որպես Բաղդադի պաշտոնական քարոզիչ՝ նա աննկուն կերպով պայքարել է ուղղահավաստությունից ցանկացած շեղումի դեմ՝ այդ գործում որպես չափանիշ համարելով հանբալիական մազհաբը: Նրա աշխատությունները մանրակրկիտ, հետևողական ուսումնասիրության են ենթարկվել և միշտ շատ բարձր են գնահատվել հանբալիական մազհաբի ներկայացուցիչների կողմից:

TAMRAZYAN ANUSH

(IOS)

IBN AL-JAWZI: THE HANBALI SCHOOL AND ITS RISE IN THE 2ND PART OF XII CENTURY

Ibn al-Jawzi, leader of the Hanbali school in Baghdad from 60-80 years of XII century, had a great influence on the rise and expansion of this school. He was a supporter of traditional sunni Islam, thought he didn't exclude the existence of reasonable ascetic and mystic elements in it. As the official preacher of Baghdad he always contend with any deviation from the "True Islam". As a criteria he used Hanbali school. His works had been explored scurpulously and were highly rated by the followers of hanbali school.